

Eenzaamheid en vervreemding

Hoe kunnen de psychische problemen van deze tijd overwonnen worden?

Rudolf Steiner

Een voordracht van Rudolf Steiner gehouden in Zürich op 10 oktober 1916

Oorspronkelijke titel:

Wie kann die seelische Not der Gegenwart überwunden werden?

Voordracht voor leden van de Antroposofische Vereniging

Uit: Rudolf Steiner Gesamtausgabe GA 168

Vertaling: Annerie Marx

Uitgeverij Vrij Geestesleven, Zeist, 1983

Ten geleide

Deze voordracht heeft Rudolf Steiner gehouden in Zürich, tijdens de eerste wereldoorlog. Op dat moment waren de gedachten over de drieledige maatschappijstructuur nog niet uitgewerkt; pas in 1919 verscheen het boek *De kernpunten van het sociale vraagstuk*. Toch is in deze voordracht uit 1916 de gedachte van de sociale driegeleding al in kiem aanwezig.

Bij het lezen van de voordracht moet men bedenken, dat hij gehouden is voor leden van de Anthroposofische Vereniging. Rudolf Steiner kon er dus van uitgaan, dat zijn toehoorders de fundamentele begrippen van de antroposofie kenden. In deze voordracht geldt dat in het bijzonder voor de gedachte van karma en reïncarnatie. De lezer die deze begrippen niet kent moet verwezen worden naar de fundamentele werken van Rudolf Steiner, zoals *Theosofie* en *De wetenschap van de geheimen der ziel* (Zeist, resp. 1983 en 1981).

Verder moet er op gewezen worden dat de voordracht niet door de auteur is bewerkt. Rudolf Steiner was van mening, dat het gedrukte woord een andere vorm vereist dan de gesproken voordracht. Wegens gebrek aan tijd gaf hij desondanks toestemming voor publikatie van de niet bewerkte stenogrammen. Er moet echter wel rekening mee worden gehouden, dat in de tekst hoor- en interpretatie-fouten kunnen voorkomen.

Hoewel de uiterlijke omstandigheden in veel opzichten zijn veranderd, zal de lezer bemerken dat de inhoud van de voordracht niet aan actualiteit heeft ingeboet. De beschreven zielenood en vereenzaming zijn integendeel sinds 1916 alleen nog maar toegenomen.

De uitgever

Eenzaamheid en vervreemding

Hoe kunnen de psychische problemen van deze tijd overwonnen worden?

De spirituele waarheden die wij zoeken mogen nooit dode kennis voor ons zijn, integendeel, zij moeten leiden tot een levend inzicht, dat werkelijk overal en op de belangrijkste tijdstippen in het leven door kan dringen. Het spreekt vanzelf dat de geesteswetenschap tegenwoordig nog vaak heel abstract wordt opgenomen en dat men daardoor zelfs tot een soort geabstraheerd weten komt, dat aanvankelijk voor het leven nog weinig vruchtbaar zal blijken te zijn. In het bijzonder die mensen die nog weinig geesteswetenschappelijk onderlegd zijn zullen zich afvragen: Wat doet het er eigenlijk toe, of we weten dat de mens uit zo en zoveel wezensdelen bestaat, dat de mensheid in de loop van haar ontwikkeling verschillende cultuurperioden heeft doorgemaakt en dat ze zich nog verder zal ontwikkelen? - enzovoort. Mensen die geloven dat ze volgens de eisen van deze tijd helemaal in het praktische leven moeten staan, vinden de geesteswetenschap vaak niet erg vruchtbaar. En inderdaad is de manier waarop zelfs zij, die de geesteswetenschap al wel een goed hart toedragen, zich ermee bezighouden, erg onvruchtbaar.

Maar toch is de geesteswetenschap zelf iets oneindig levends, iets wat tot in de uiterste levenspraktijk kan gaan leven en op den duur ook móet gaan leven.

Ik zal vandaag aan de hand van een bijzonder voorbeeld duidelijk maken, wat ik als inleiding heb gezegd. Ik wil iets uit de geesteswetenschap nemen wat we hoogstwaarschijnlijk allemaal kennen, waar we mee vertrouwd zijn, maar waaraan ik wil laten zien, hoe het langzamerhand pas echt tot leven komt als we het als iets levends gaan beschouwen.

De meesten van u zullen al vaak hebben gehoord en zich er ook innerlijk mee hebben beziggehouden dat aan onze tijd de zogenaamde vierde na-atlantische cultuurperiode vooraf is gegaan. De Grieken en de Romeinen waren toen de belangrijkste volken. Wij weten ook dat de daarop volgende eeuwen, tot in de veertiende, vijftiende eeuw, nog onder invloed stonden van de impulsen van deze vierde na-atlantische cultuurperiode, en dat wij sinds de vijftiende eeuw leven in de vijfde na-atlantische cultuurperiode. Wij zijn in onze huidige incarnatie in deze periode geboren en nog vele eeuwen lang zullen de mensen in deze cultuurperiode leven. We weten ook - en de meesten van ons hebben zich ook hier vaak mee bezig gehouden - dat in die Grieks-Romeinse cultuurperiode vooral de zogenaamde verstands- of gemoedsziel in de mensheid is ontwikkeld, door alles wat uiterlijke cultuur en uiterlijke arbeid was, en dat het er in onze tijd om gaat de bewustzijnsziel te ontwikkelen.

Wat betekent dat: de bewustzijnsziel moet ontwikkeld worden? Goed beschouwd omvat datgene, wat ik zojuist in abstracte vorm heb gezegd, het lot van de mensheid gedurende onze hele vijfde na-atlantische cultuurperiode. De verschillende volkeren van deze vijfde na-atlantische cultuurperiode moeten samenwerken om de bewustzijnsziel tot ontwikkeling te brengen. Dat komt werkelijk in alle levensomstandigheden tot uitdrukking. Als we het leven op de juiste wijze beschouwen dan vinden wij overal het feit bevestigd, dat onze tijd een manifestatie is van de zich uitlevende bewustzijnsziel.

Het hele menselijke leven was in de Grieks-Romeinse tijd anders. Op de trap waarop de mensheid op dat tijdstip in de na-atlantische tijd stond werden de kracht van het verstand en de kracht van het gemoed als het ware aan de mensen geschonken. Het verstand omvat velerlei. Dat wordt tegenwoordig niet meer duidelijk gezien. De Grieken en de Romeinen waren in hun ziel anders van hun verstand afhankelijk dan de mensen van de tegenwoordige, vijfde cultuurperiode. De Grieken en de Romeinen kregen als het ware het voor hen noodzakelijke verstand kant en klaar mee in hun natuurlijke ontwikkelingsaanleg. Dat was dus totaal anders dan nu. De mens groeide op en naarmate de natuurlijke aanleg zich ontwikkelde, groeide het natuurlijke verstand op een bepaalde manier mee. Men behoefde het natuurlijke verstand niet op dezelfde wijze te ontwikkelen zoals dat tegenwoordig al moet gebeuren en gedurende de vijfde na-atlantische periode steeds noodzakelijker zal worden; het verstand ontwikkelde zich als een natuurlijk talent. En een mens had, als hij zich in een incarnatie gewoon onder natuurlijke omstandigheden ontwikkelde, verstand, of hij had geen verstand. Dat was dan een ziekteverschijnsel. Maar het was ook iets abnormaals, het was niet gewoon.

En hetzelfde geldt voor het gemoed. Dat ontwikkelde zich op een manier die paste bij de vierde na-atlantische periode. Ontmoetten twee mensen elkaar, dan kon de een - de geschiedenis vertelt hier weinig over, maar het was toch zo - dan kon de een zich op de ander instellen.

Vooraf in dit opzicht bestaat er een groot verschil tussen de mensen uit vroeger tijden, tot in de vijftiende eeuw, en de mensen van nu. In die vroegere tijden liepen de mensen niet met zo'n gebrek aan belangstelling langs elkaar heen als nu vaak het geval is. Tegenwoordig hebben we een lange tijd nodig om iemand anders, die we ontmoet hebben, werkelijk te leren kennen. We moeten van alles van elkaar te weten komen voor we het contact aandurven, voor we wederzijds vertrouwen krijgen. Wat tegenwoordig pas wordt bereikt nadat we lang met elkaar zijn omgegaan, en vaak ook dan nog niet, dat werd in vroeger tijden, voornamelijk in de Grieks-Romeinse cultuurperiode, met één slag veroverd als mensen elkaar ontmoetten. De manier waarop ze krachtens hun individualiteit tot elkaar konden komen, ontwikkelde zich vlug; het was niet nodig, zo lang gedachten en gevoelens uit te wisselen. De kennismaking vond snel plaats als deze heilzaam was voor de twee

mensen of ook voor een groep. Het gemoed van de ene mens werkte toen nog veel spiritueler in op het gemoed van de ander.

Tegenwoordig kunnen we nog met onze zintuigen de kleuren van de planten herkennen; dat is iets wat in de zevende na-atlantische cultuurperiode ook niet meer zo maar mogelijk zal zijn, men zal dan zelfs de natuur alleen onder zeer bijzondere omstandigheden kunnen leren kennen. En net als wij tegenwoordig de planten nog ineens, op slag leren kennen (dus niet door een nader omgaan met de planten, daardoor leren we het intiemere kennen, terwijl we wat we gewoonlijk van de planten leren kennen direct bij de eerste indruk waarnemen) zo ging het vroeger ook ongeveer bij het leren kennen van de andere mensen.

Maar die wijze van kennismaken voldeed dan ook alleen voor de toenmalige meer eenvoudige levensomstandigheden. Een dergelijke zieleband tussen de mensen was voor het vierde na-atlantische tijdperk wel het juiste, maar tegenwoordig is het net van gevoelsrelaties dat de wereld omspant heel anders dan toen. U moet bedenken, dat verreweg het grootste deel van de onderlinge betrekkingen tussen de mensen van het vierde na-atlantische tijdperk op persoonlijke ontmoetingen berustte en dat, wat de mensen onder elkaar moesten uitvechten, ook in een persoonlijke ontmoeting werd uitgevochten. De boekdrukkunst, die het contact tussen de mensen erg onpersoonlijk heeft gemaakt - en nog veel onpersoonlijker zal maken - hoort pas bij het vijfde na-atlantische tijdperk. En het moderne verkeer brengt de mensen op zo'n manier bij elkaar, dat het in feite helemaal niet gunstig zou zijn als betrekkingen tussen mensen nog op slag zouden ontstaan. Door het moderne verkeer zijn de ontmoetingen tussen de mensen veel en veel onpersoonlijker geworden.

De mensen zijn nu dan ook zo geconstitueerd, dat ze niet een kant en klaar en op slag werkend gemoed, noch ook een kant en klaar doordringend werkend verstand meekrijgen, maar - ontwikkeld door de bewustzijnsziel - iets wat veel meer geïsoleerd, veel individueler is. Dit is sterker op het egoïsme, op de menselijke eenzaamheid in het eigen lichaam georiënteerd dan de verstands- of de gemoedsziel dat waren. Door de bewustzijnsziel is de mens veel meer een op zichzelf staand individu, een in de wereld rondtrekkende kluizenaar geworden. En het is nu al het belangrijkste kenmerk van onze tijd geworden, en dat zal nog steeds verder gaan, dat de mensen zich in zichzelf afsluiten. Deze afzondering van de andere mensen, dit geïsoleerde leven is het kenmerk van de bewustzijnsziel. Vandaar dat het zo veel moeilijker is de ander te leren kennen en vooral met zijn wezen vertrouwd te raken. Daarvoor is eerst een uitvoerige kennismaking nodig.

Wat moet er nu door dit alles bereikt worden? Dat begrijpen we het beste als we over een bepaalde geesteswetenschappelijke waarheid denken, die ons zegt: De manier waarop wij mensen tegenwoordig in het leven bij elkaar komen is niet toevallig, beslist niet toevallig. Onze levensbanen brengen ons met bepaalde mensen

in contact en met andere mensen niet. Maar dat berust tegenwoordig geheel en al op de werking van het karma van de afzonderlijke mensen. Want wij staan nu aan het begin van een ontwikkelingsperiode die de voorafgaande karmische ontwikkelingen van de mensen op een bepaald niveau heeft gebracht.

Denk eens, hoeveel minder karma de mensen in de eerste tijden van de aarde-ontwikkeling hadden verzameld! Elke keer dat wij incarneren wordt er nieuw karma gevormd. Eerst moesten de mensen elkaar immers onder aardse omstandigheden ontmoeten, zonder dat ze vroeger al bij elkaar waren geweest, om nieuwe karmadraden te spinnen. Maar doordat we ons nu zo heel vaak op aarde geïncarneerd hebben zijn de omstandigheden langzamerhand zo geworden, dat we eigenlijk in de regel geen mens meer ontmoeten met wie we in vroegere incarnaties niet al het een en ander hebben doorgemaakt. De mensen worden bijeengebracht door wat ze in vorige incarnaties hebben meegemaakt. Het lijkt 'toevallig', dat deze of gene mensen elkaar ontmoeten; in waarheid berust dit op ontmoetingen uit vorige incarnaties, waar de krachten ontwikkeld werden die hen nu in zekere zin weer bij elkaar brengen.

Nu moet in onze tijd de geïsoleerde bewustzijnsziel worden gevormd. Dit kan echter slechts gebeuren wanneer datgene wat er nu, in de tegenwoordige incarnatie, tussen de ene mens en de andere speelt minder op de voorgrond treedt, terwijl daarentegen binnen in ons meer werkzaam kan worden wat als resultaat van voorafgaande incarnaties in ons opstijgt.

In de Grieks-Romeinse tijd was het nog zo dat als twee mensen elkaar ontmoetten zij een invloed op elkaar moesten uitoefenen, die dan meteen met grote kracht moest werken. Als wij elkaar tegenwoordig ontmoeten, opdat de sterker geïsoleerde bewustzijnsziel zich in ons kan ontwikkelen, moet het eerder op de volgende wijze gaan: Twee mensen ontmoeten elkaar; nu moet datgene wat in de een of in de ander als resultaat van vorige incarnaties oprijst, krachtiger gaan werken. Daar is meer tijd voor nodig dan voor een directe kennismaking, 'op het eerste gezicht' om zo te zeggen. Daarvoor is nodig dat de mensen langzaam, gevoelsmatig, instinctmatig laten oprijzen wat ze met de ander doorleefd hebben. Het is een eis van deze tijd dat we elkaar leren kennen, dat de individualiteiten zich eerst aan elkaar 'afslipen'. Want dit leren kennen, dit afslijpen van de individualiteiten, veroorzaakt het - nog onbewuste, nog instinctieve - opstijgen van de herinneringen, de nawerkingen van de voorafgaande incarnaties. En slechts als de mens op die manier meer vanuit zijn innerlijk een verhouding tot andere mensen krijgt, kan de bewustzijnsziel zich ontwikkelen. De verstands- en gemoedsziel ontwikkelt zich daarentegen door bij een eerste ontmoeting meteen met grote kracht door te stoten tot het wezen van de ander.

Zo zijn de dingen goed op elkaar afgestemd. En wat ik voor u heb gekarakteriseerd is voor het vijfde na-atlantische tijdperk nog maar in een beginfase. In het verloop

van het vijfde na-atlantische tijdperk zal het voor de mensen steeds moeilijker worden, de juiste verhouding tot elkaar te vinden, omdat dit laatste immers innerlijke ontwikkeling, innerlijke activiteit vereist. Dit is al begonnen; maar wat begonnen is, zal steeds algemener en intensiever worden. Hoe moeilijk is het tegenwoordig al niet voor door karma bij elkaar gebrachte mensen om elkaar direct te begrijpen, omdat ze misschien door weer andere karmische omstandigheden niet de kracht vinden zich instinctief alle uit vorige incarnaties stammende banden voor de geest te roepen? Mensen worden met elkaar in contact gebracht, houden van elkaar; dat spruit voort uit bepaalde werkingen uit vorige incarnaties. Maar andere krachten werken tegen als zo'n herinnering opstijgt; ze gaan weer uit elkaar. En niet alleen mensen, die elkaar op deze manier ontmoet hebben, moeten toetsen of wat er in hen opstijgt werkelijk voldoende is voor een duurzame verbinding; het wordt ook steeds moeilijker voor zonen en dochters om hun ouders te begrijpen, moeilijker en moeilijker voor vaders en moeders om hun kinderen te begrijpen en voor de kinderen om elkaar te begrijpen. Het wederzijdse begrip wordt steeds moeilijker, omdat het steeds noodzakelijker wordt dat de mensen datgene wat karmisch in hun binnenste schuil gaat werkelijk uit dat binnenste laten opstijgen.

U ziet welk een negatief perspectief er voor de vijfde na-atlantische periode zichtbaar wordt: het wordt steeds moeilijker voor de mensen elkaar te begrijpen. Maar dat noodzaakt ons, die ontwikkeling onder ogen te zien en niet dromerig in het duister te blijven voortleven; want die ontwikkeling is volstrekt noodzakelijk. Als de moeilijkheid van het elkaar leren kennen niet aan de mensheid van het vijfde na-atlantische tijdperk was opgelegd, zou de bewustzijnsziel zich niet kunnen ontwikkelen en de mensen zouden meer in een gezamenlijkheid vanuit hun natuurlijke aanleg moeten leven. Het individuele van de bewustzijnsziel zou zich dan niet kunnen vormen. Het is dus noodzakelijk dat mensen deze beproeving doormaken. Maar anderzijds moeten we dit duidelijk onder ogen zien. Want als alleen de negatieve kant van die ontwikkeling gezien zou worden, zouden er overal oorlogen, conflicten en ruzies ontstaan. Daarom zien we in de mensen van de vijfde na-atlantische tijd instinctief een aantal behoeften opkomen, die zich echter steeds bewuster moeten ontwikkelen. En het steeds bewuster ontwikkelen van deze behoeften is één van de taken van de geesteswetenschap voor de vijfde na-atlantische mensheid.

Ik behoef slechts één woord te noemen, dan zal iedereen direct begrijpen, hoe er een geneesmiddel moet worden gezocht voor het éne probleem dat noodzakelijkerwijs moet optreden: het moeizame wederzijdse begrip. Ik hoef dat woord slechts te noemen. Er moet - en wel bewust, omdat we in het tijdperk van de bewustzijnsziel leven - in de vijfde na-atlantische periode steeds meer sociaal inzicht worden gewekt. Dit woord is de samenvatting van de behoeften, die in het vierde na-atlantische tijdperk in veel mindere mate bestonden dan nu. Wie de structuur van de Griekse en de Romeinse culturen op de juiste wijze weet te bestuderen, weet

dat het individualisme in deze twee volken niet op dezelfde manier was aangelegd als dat tegenwoordig in de Europese mens en ook in de van de Europeanen afstammende Amerikaanse mens het geval is.

Dat zult u zonder moeite begrijpen als u de mens - om maar meteen een heel radicale vergelijking te gebruiken - met een diersoort vergelijkt. Waarom is het leven van een diersoort aan bepaalde grenzen gebonden? Toch immers, omdat dit zo in de groepsziel van de soort is vastgelegd. Het is de diersoorten aangeboren, het spreekt voor hen vanzelf; maar ze kunnen ook niet buiten hun grenzen groeien, ze blijven er binnen. De mens moet boven groepsgrenzen uitgroeien. Ieder mens moet zich individueel ontwikkelen en speciaal in deze tijd van de bewustzijnsziel is die individuele ontwikkeling een van de belangrijkste taken.

Over de Griekse en de Romeinse cultuur hangt beslist nog een zweem van het groepsziel-element. We zien de mens ook nog geplaatst binnen een sociale orde met een vaste structuur, al is die structuur dan gevormd door morele krachten. Maar die structuren, die formaties zullen in de loop van het vijfde na-atlantische tijdperk steeds meer verdwijnen. De vleug groepsziel die nog in het vierde na-atlantische tijdperk bestond, heeft voor de vijfde na-atlantische periode geen betekenis meer. Daarvoor in de plaats moet nu een bewust sociaal inzicht komen, dat wil zeggen alles wat voortkomt uit een dieper inzicht in het individuele menselijke wezen.

Eerst moet de geesteswetenschap dit juiste inzicht ontwikkelen. Als zij zich dan vanuit het abstracte steeds concreter, steeds levenskrachtiger ontwikkelt, zal er in de kringen die zich met geesteswetenschap bezighouden een heel bijzonder soort menskunde ontstaan, een opwekking tot menselijke interesse. Dan zullen er mensen zijn die de gave hebben hun medemensen te leren, dat de mensen verschillende temperamenten hebben, dat ze verschillende karakters hebben. Zij kunnen hun ook leren hoe de ene mens met een bepaald temperament op de ene manier moet worden behandeld, hoe een ander mens met een bepaald karakter maar met hetzelfde temperament weer anders moet worden aangepakt. Dus de mensen die deze gave bezitten, zullen de mensen die dit moeten leren onderwijzen: Kijk eens, hier heb je dit type mens en daar een ander. De ene mens moet je zo behandelen, de andere anders. Er zal praktische psychologie, praktische zielkunde, maar ook praktische 'leefkunde' beoefend worden en daardoor zal er een werkelijk sociaal inzicht in de ontwikkeling van het mensengeslacht ontstaan.

Hoe ziet het sociale inzicht er tot nu toe uit? Tot nu toe bestaat het uit abstracte idealen, de meest uiteenlopende abstracte idealen met het doel, mensen en volkeren gelukkig te maken; verschillende soorten socialismen. Als je die hier en daar optredende sociale ideeën werkelijk op aarde zou willen invoeren, dan zou je pas zien hoe het niet kan. Het gaat er immers helemaal niet in de eerste plaats om, verenigingen of sektes met bepaalde programma's te stichten. Het gaat er om,

menskunde, praktische mensenkennis te verspreiden en in het bijzonder ook de mensenkennis die het mogelijk maakt de opgroeiende mens, het kind goed te begrijpen, te begrijpen hoe de eigen individualiteit van elk kind zich ontwikkelt. Op die manier leren we, als we dan door het karma tegenover een ander mens geplaatst worden met wie we tot een bepaalde relatie moeten komen, de juiste, de duurzame banden te ontwikkelen, de banden die het vruchtbaarst voor het leven kunnen worden. Praktische menskunde, praktisch werkende belangstelling voor de mens, daar komt het op aan.

Tot nu toe is de mensheid op dit gebied nog niet bijzonder ver gevorderd. Hoe beoordelen we tegenwoordig iemand? We vinden hem sympathiek of onsympathiek. Kijkt u eens rond in de wereld. Dan zult u zien dat dit in de meeste gevallen het enige oordeel is. Of, als er verschillende beoordelingen zijn, worden ze toch enkel en alleen beheerst door het gezichtspunt: die persoon vind ik sympathiek en die persoon onsympathiek, of: deze eigenschap vind ik sympathiek, die eigenschap onsympathiek aan hem. Vooroordelen! De mensen stellen zich voor: die mens zou eigenlijk zo moeten zijn; als hij dan bepaalde andere eigenschappen blijkt te hebben, wordt er een oordeel over hem geveld. Zolang dit soort op vooroordelen of persoonlijke voorkeur berustend sympathiek of onsympathiek vinden niet ophoudt te bestaan en zolang het niet een algemene zienswijze wordt, dat we de mens moeten nemen zoals hij is, kunnen we geen vooruitgang boeken in werkelijke, praktische mensenkennis.

Hoe dikwijls gebeurt het tegenwoordig niet dat twee mensen elkaar ontmoeten en dat in de ene meteen iets van antipathie opduikt - hij mag de ander niet - en dat dan al zijn handelingen gekleurd worden door die antipathie. Heel vaak wordt daardoor een karmische band helemaal vernietigd of op een verkeerd spoor gebracht en die moet dan weer bewaard worden voor de volgende incarnatie, waarin deze twee mensen elkaar dan weer ontmoeten. Sympathieën en antipathieën zijn de grootste vijanden van de werkelijke sociale belangstelling. Daar let men heel vaak niet op. Wie weet hoe belangrijk werkelijk sociaal inzicht is voor de toekomstige ontwikkeling van de mensheid, ziet vaak met een vreselijk beklemd hart hoe leerkrachten op school werken, hoe zij vaak sterke vooroordelen hebben en de ene leerling bij voorbaat sympathieker of onsympathieker vinden dan de ander. Dat is vaak verschrikkelijk; het gaat er immers om, ieder te nemen zoals hij is en van wat hij is het allerbeste te maken.

Dit werkt echter door in onze maatschappelijke instellingen. Onze instellingen, onze sociale wetten verzwakken de individualiteit van de leerkrachten vaak op een onrustbarende manier. Ze werken zo, dat de leraar niet op de individualiteit van de leerling in kan gaan. Er moet werkelijk inzicht in de geesteswetenschap komen, zodat er algemene belangstelling voor praktische zielkunde, praktische menskunde ontstaat. Hierdoor kan sociaal inzicht ontwikkeld worden en dat verschaft weer de tegenpool voor het steeds moeilijker wordende wederzijdse begrip.

Dit wederzijdse begrip moet in de vijfde na-atlantische periode krachtig ter hand worden genomen om de mensheid gelegenheid te geven, de bewustzijnsziel volledig te ontwikkelen. De mensen moeten alles ondervinden door beproevingen, waarbij de tegenkrachten hen aan alle kanten dwarsbomen. Op die manier zullen de gevoelens van sympathie en van antipathie steeds sterker worden en alleen door het bewust bestrijden van die oppervlakkige gevoelens van sympathie en antipathie zal de bewustzijnsziel op de juiste wijze geboren kunnen worden.

Het wederzijdse sociale begrip tussen de mensen zal ook meer en meer belemmerd worden door nationalistische gevoelens en gewaarwordingen. Deze hebben eigenlijk pas in de negentiende eeuw in de vorm waarin ze zich nu vertonen veld gewonnen en belemmeren ten sterkste het sociale inzicht, de werkelijke belangstelling van de ene mens voor de andere. De nationale tegenstellingen, die nationalistische gevoelens van sympathie en antipathie die tegenwoordig zoveel voorkomen, zijn een krachtige en verschrikkelijke beproeving voor het mensdom en redding is alleen mogelijk door ze te bedwingen. Als de gevoelens van sympathie en antipathie die voortspruiten uit nationalisme verder veld winnen, dan raakt de kans op de ontwikkeling van een wakkere bewustzijnsziel verkeken. Want de nationalistische gevoelens leiden in de tegengestelde richting; zij streven naar een onzelfstandige mens, die slechts een afdruk is van de een of andere groep of nationaliteit.

Dat is het eerste wat we onder ogen moeten zien als we de abstract lijkende uitspraak praktisch willen begrijpen, dat in dit vijfde na-atlantische tijdperk speciaal de bewustzijnsziel tot ontwikkeling moet komen.

Er moet nóg iets in het vijfde na-atlantische tijdperk gebeuren, als de bewustzijnsziel zich werkelijk wil ontwikkelen. Als de mensen steeds maar individueler en individueler worden, dan zal hun godsdienstige leven steeds killer worden; het zal werkelijk verdorren als zij het niet aan het vijfde na-atlantische tijdperk willen aanpassen, maar aangepast willen laten aan het vierde na-atlantische tijdperk. In het vierde na-atlantische tijdperk moesten er groepsgodsdiensten ontstaan, omdat de mensen nog in groepen met elkaar verbonden waren. Door middel van macht moesten er gemeenschappelijke dogma's, gemeenschappelijke religieuze principes, religieuze gedachten als het ware worden uitgegoten over mensengroepen. Maar omdat de drang naar individualiteit door de bewustzijnsziel in het vijfde na-atlantische tijdperk steeds sterker zal worden, zal datgene wat uit de groepsgodsdiensten spreekt niet meer tot het hart, tot de individualiteit van de afzonderlijke zielen door kunnen dringen. De mensen zullen dan eenvoudig niet begrijpen wat er uit de groepsgodsdiensten voortkomt. In het vierde na-atlantische tijdperk konden de mensen nog in groepen over de Christus onderwezen worden. In het vijfde tijdperk trekt de Christus in werkelijkheid al in de afzonderlijke zielen binnen. Wij dragen onbewust of onderbewust allemaal de Christus reeds in ons. Maar hij moet eerst weer in ons zelf begrepen worden. Dat gebeurt niet door de mensen starre, versteende dogma's op te dringen, maar door te trachten alles te ondersteunen wat

er toe kan bijdragen de Christus van verschillende kanten voor de mensen begrijpelijk te maken, of over het algemeen door ook werkelijk te proberen het religieuze inzicht aan alle kanten te bevorderen.

In dit vijfde na-atlantische tijdperk zal er dan ook, juist met betrekking tot de gedachten van het godsdienstige leven, een steeds grotere tolerantie moeten gaan heersen. In het vierde na-atlantische tijdperk was het nog zo, dat iemand die invloed uitoefende op de godsdienst, dit zo deed dat hij zijn medemensen aan een zeker aantal dogma's en stellingen hielp. In de vijfde periode moet dat helemaal anders worden.. Het gaat er nu immers om dat we, omdat de mensen steeds individueler worden, moeten proberen geheel en al vrij te komen van dogma's en dan datgene wat we uit een persoonlijk innerlijk leven aan een ander kunnen vertellen of beschrijven, werkelijk zo te brengen, dat zijn eigen vrije, godsdienstige gedachtenleven zich individueel kan ontwikkelen. De dogmatische godsdiensten, de afzonderlijke starre dogma's en confessies zullen in het vijfde na-atlantische tijdperk het godsdienstige leven waarlijk doden. Daarom moeten we in het vijfde na-atlantische tijdperk de mensen langzamerhand steeds duidelijker maken: In de eerste eeuwen na Christus was *dit* bijzonder geschikt voor de mensen en werkte *dat* goed; in de daarop volgende eeuwen werkte iets *anders*. Maar er bestaan ook andere godsdiensten, we moeten ook proberen het wezen van andere godsdiensten begrijpelijk te maken. We trachten de mensen verschillende kanten van de Christusopvatting te doen begrijpen. Daardoor geven we iedere ziel iets wat een verdieping in haar teweeg kan brengen. Maar we vormen haar niet zelf. De ziel moet vooral op religieus gebied haar vrijheid van denken houden, om die vrijheid van denken te kunnen ontplooien.

Zoals sociaal inzicht noodzakelijk is op het ene gebied, dat ik voor de vijfde na-atlantische periode heb gekarakteriseerd, is op religieus gebied vrijheid van denken de belangrijkste voorwaarde voor het ontwikkelen van de bewustzijnsziel. Sociaal inzicht op het gebied van de menselijke samenleving; vrijheid van denken op het gebied van de godsdienst, het religieuze leven.

Dit doel, het religieuze leven steeds beter te begrijpen, te doorgronden, om hierdoor ook onze medemensen beter te begrijpen, ook al ontwikkelt ieder zijn eigen godsdienstig leven, dat moeten we hoe langer hoe meer nastreven. Het is een hoofdvoorwaarde voor het vijfde na-atlantische tijdperk dat de mens deze verworvenheid uit eigen kracht bewust veroverd. Juist in het tijdperk van de bewustzijnsziel is de stormloop van de Ahrimanische machten op de vrijheid van denken weer op zijn allerhevigst. Hoe vijandig staan niet overal de kerkgenootschappen tegenover de grondpijler van de geesteswetenschappelijke wereldbeschouwing: de verspreiding van de vrijheid van denken. Hoe vaak wordt de geesteswetenschap niet belasterd om de eenvoudige reden, dat zij ten volle begrijpend in wil gaan op de geboorte van de bewustzijnsziel en omdat zij een nog op de verspreiding van de verstands- of gemoedsziel gebaseerd religieus leven niet in de hand wil werken. De

vormen van het christendom stammen nog uit het vierde na-atlantische tijdperk, uit de behoeften van de Grieks-Romeinse cultuur. Ze zijn als kerkvormen nu al ongeschikt en zullen hoe langer hoe minder geschikt worden om de opkomende vrijheid van denken te ondersteunen.

En in dezelfde tijd dat er vanuit het moderne leven een eerste ontkiemende behoefte aan vrijheid van denken ontstond, is ook de tegenmacht onmiddellijk aan de slag gegaan met wat men - zonder op de details in te gaan - het jezuïtisme van de verschillende godsdiensten zou kunnen noemen. Dit werd eigenlijk in het leven geroepen om krachtig tegenstand te kunnen bieden aan de vrijheid van denken, de levensbehoefte van het vijfde na-atlantische tijdperk. En het zal in dit tijdperk steeds noodzakelijker worden, het jezuïtisme dat de tegenhanger is van de vrijheid van denken op elk gebied uit te schakelen, want uitgaande van het godsdienstige leven moet de vrijheid van denken zich op steeds meer gebieden ontplooiën. Maar omdat zij zelfstandig moet worden verworven wordt de mensheid in zekere zin aan een beproeving onderworpen en er ontstaan overal de grootste moeilijkheden. En die moeilijkheden worden des te groter als de mensen, die in het vijfde na-atlantische tijdperk immers juist een helder bewustzijn moeten ontwikkelen, dit te lastig vinden en zich daarom op allerlei manieren in slaap laten sussen.

Zo zien we, dat er een harde strijd aan de gang is tussen de ontkiemende vrijheid van denken en de uit oude tijden op onze tijd inwerkende autoriteit. En er bestaat een neiging, niet wakker te zijn en zich over het autoriteitsgeloof illusies te maken!

Het autoriteitsgeloof is in onze tijd enorm gegroeid, enorm intensief geworden en onder zijn invloed ontwikkelt zich bij de mensen een zekere hulpeloosheid in hun oordeelsvorming. In de vierde na-atlantische periode was het gezonde verstand de mens als natuurlijke gave meegegeven. Nu moet hij dat verwerven, ontwikkelen. Het autoriteitsgeloof weerhoudt hem daarvan. Daar zijn we helemaal aan vastgeklonken. Bedenk eens hoe hulpeloos de mens lijkt vergeleken met het redeloze dier. Hoe wijs wordt het dier niet door zijn instincten geleid, zelfs van ziekte naar genezing geleid en hoe zeer handelt de mens van deze tijd op dit gebied in strijd met het gezonde verstand. De moderne mens onderwerpt zich hier geheel en al aan de autoriteit, aan de deskundigheid (van de arts - vertaler) en een eigen oordeel over gezonde levensvoorwaarden zal hij niet zo gemakkelijk veroveren. Zeker, er bestaan loffelijke pogingen hiertoe door allerlei verenigingen en dergelijke. Maar deze pogingen moeten allemaal veel en veel intensiever worden. En vooral moeten we begrijpen dat we steeds meer in de richting van het autoriteitsgeloof gedrongen worden en hoe er hele theorieën gevormd worden, die weer als bewijsstuk dienst doen voor zienswijzen die het autoriteitsgeloof moeten verstevigen.

Op medisch gebied, op juridisch gebied, maar ook op alle andere gebieden verklaren de mensen zich bij voorbaat onbevoegd om een eigen oordeel te vormen en accepteren ze braaf wat de wetenschap voorschrijft. Per slot van rekening is dat -

gezien de ingewikkeldheid van het moderne leven - heel begrijpelijk. Maar de mensen worden onder invloed van de 'autoriteit' steeds hulpelozer en het is het eigenlijke principe van het jezuïtisme, die autoritaire macht, die autoritaire gezindheid te ontwikkelen. Het katholieke jezuïtisme is slechts één speciale vorm onder een veelheid van vormen, die op andere terreinen even goed optreden, ofschoon ze daar minder goed opgemerkt worden.

Het jezuïtisme is begonnen als jezuïtisme op kerkelijk-dogmatisch terrein. Dat had in het begin de taak de uit de vierde na-atlantische periode stammende pauselijke macht in de vijfde na-atlantische periode - waarvoor ze niet meer deugde - in stand te houden. Maar ditzelfde jezuïtische principe gaat geleidelijk over op andere levensterreinen. Tegenwoordig zien we al een jezuïtisme bij de medici opkomen dat nauwelijks verschilt van het jezuïtisme op het gebied van de dogmatische religie. Vanuit een zekere medische dogmatiek wordt er gestreefd naar vergroting van de macht van de medische stand. En ook op verschillende andere gebieden is dit de essentie van het jezuïtische streven.

Dat streven zal steeds krachtiger worden. De mensen zullen steeds sterker ingekapseld worden in wat de autoriteiten hun opleggen. En de redding van het vijfde na-atlantische tijdperk zal er uit bestaan tegen die Ahrimanische weerstand - want dat is het - het recht van de zich ontwikkelende bewustzijnsziel te doen gelden. Maar dat is slechts mogelijk als de mensen - die nu immers niet meer het natuurlijke verstand meekrijgen zoals ze hun twee armen meekrijgen, zoals dat nog in het vierde na-atlantische tijdperk gebeurde - nu ook werkelijk hun verstand, hun gezonde oordeelsvermogen willen ontwikkelen. De ontwikkeling van de bewustzijnsziel vereist vrijheid van denken, maar vrijheid van denken kan alleen in een heel bepaalde aura, in een heel bepaalde atmosfeer gedijen.

Ik heb u gewezen op de moeilijkheden die in het vijfde na-atlantische tijdperk optreden. Want dit tijdperk stuurt ons in een heel bepaalde richting, naar de ontwikkeling van de bewustzijnsziel. Maar juist omdat zij zich als zodanig moet ontwikkelen, moet de bewustzijnsziel weerstand ondervinden en beproevingen doorstaan. Zo zien we dat er een bijzonder hevige weerstand groeit zowel tegen het sociale inzicht als tegen de vrijheid van denken. En de mensen begrijpen tegenwoordig niet eens dat die weerstand er is; want wijd en zijd worden deze weerstanden nu juist positief gewaardeerd als iets dat niet tegengewerkt maar juist ontwikkeld moet worden.

Er bestaan echter al heel veel mensen met een open oog voor de moeilijkheden waarvoor de moderne mens geplaatst wordt, mensen die open staan en begrip hebben voor wat nu al te zien is: dat doordat de karmische betrekkingen tussen de mensen de zojuist gekarakteriseerde crisis hebben bereikt, de kinderen de ouders en de ouders de kinderen langzamerhand niet meer begrijpen, dat broers en zusters elkaar niet meer begrijpen, dat de volkeren elkaar niet meer begrijpen. Dit is

een noodzakelijke ontwikkeling, die echter alleen op de juiste wijze werkt, als de mensen de consequenties zowel begrijpend als met een bloedend hart onder ogen zien. Want uit hartebloed moeten de impulsen voor de nieuwe wereldactiviteit bewust gewonnen worden. Wat vanzelf zal ontstaan is de vervreemding tussen de afzonderlijke mensen. Wat uit het menselijke hart zal opwellen moet bewust worden nagestreefd. Iedere ziel zal moeilijkheden ontmoeten in de vijfde na-atlantische periode. Want alleen het overwinnen van die moeilijkheden kan leiden tot het ontwikkelen van de bewustzijnsziel.

Veel mensen zeggen tegenwoordig: Ach, ik weet niet wat ik moet worden, ik weet niet wat voor een plaats ik in het leven moet innemen. Dat komt, omdat zij nog niet de mogelijkheid hebben gevonden helder na te denken over de behoeften van de tegenwoordige tijd en de plaats van de mens daarin. Bij veel mensen ontwikkelt dit onvermogen zich nu zelfs al tot een fysieke ziekte, tot fysieke bandeloosheid. Het wordt hoe langer hoe noodzakelijker hiervoor het juiste begrip te ontwikkelen. Wat zich over de mensheid zal uitstorten, omdat dat nodig is in het vijfde na-atlantische tijdperk, dat is het gevaar van de zielenood, de psychische nood zoals ik die zojuist heb beschreven.

Veel mensen zien wat ik beschreven heb en voelen dat het noodzakelijk, werkelijk noodzakelijk is dat de mensen enerzijds sociaal inzicht en anderzijds vrijheid van denken ontwikkelen. Maar weinig, heel weinig mensen zijn tegenwoordig nog geneigd naar de juiste middelen te grijpen. Er wordt heden ten dage geprobeerd met allerlei idealistische frasen het sociale inzicht te dienen. Wat wordt er tegenwoordig niet allemaal geschreven over de noodzaak van een individuele behandeling van de opgroeiende mens! Wat voor uitvoerige theorieën worden er niet op alle mogelijke terreinen van de pedagogie bedacht! Maar daar gaat het niet zo zeer om. Wat we nodig hebben, zijn zo veel mogelijk concrete beschrijvingen hoe mensen zich werkelijk ontwikkelen. Ik zou haast zeggen: we moeten een werkelijkheidsgetrouwe 'natuurlijke historie' van de individuele menselijke ontwikkeling verspreiden; waar mogelijk vertellen, hoe mens A, mens B, mens C zich hebben ontwikkeld en liefdevol ingaan op hun ontwikkeling, zoals die zich voor ons afspeelt. Nodig is vooral: bestudering van het leven, het verlangen naar levenskunde, niet een program; want het theoretische program is de vijand van de vijfde na-atlantische cultuurperiode.

Het verenigingsleven zou zich in de zin van de vijfde na-atlantische cultuurperiode eigenlijk zo moeten afspelen, dat de mensen in die verenigingen het belangrijkste zijn en dat het met elkaar omgaan van die concrete mensen tot het noodzakelijke resultaat leidt. De oplettende waarnemer zal dan heel individuele dingen tot stand zien komen. Maar wat gebeurt er tegenwoordig gewoonlijk? We beginnen met het formuleren van de statuten. Zeker, dat mag misschien nodig zijn, omdat de uiterlijke omstandigheden immers statuten vergen. Maar we moeten in ons geval duidelijk inzien, dat praten over programma's en statuten slechts een concessie aan

de wereld is. Waar het om gaat, is het individuele sa-menleven van concrete mensen, het wederzijdse begrip. Dan zal het al in het vijfde na-atlantische tijdperk (we hebben immers nog vele eeuwen van dit tijdperk voor de boeg) mogelijk worden, dat vanuit de kring van mensen die hier begrip voor hebben, het inzicht in een individuele, vitale ontwikkeling doordringt in de wereld, die nu nog alles in een keurslijf van wetten en paragrafen perst. Overal zien we de heilzaam klinkende, maar van abstracties druipende leerstellingen opduiken, waarmee de mensen vanaf de preekstoel of vanaf andere spreekgestoelten alle mogelijke ideeën en idealen voorgeschoteld krijgen. Maar daar kan het toch niet om gaan. Belangrijk is alleen, inzicht te krijgen in het concrete, in het werkelijke leven. Maar hoe kunnen we dat bewerkstelligen?

Natuurlijk kan hier met het volste recht tegen ingebracht worden: we kunnen toch niet alles leren beoordelen, wat ons door vak-autoriteiten wordt voorgeschoteld. Bedenk toch eens, zo zullen de mensen zeggen, wat iemand die arts wil worden allemaal moet leren! Het is goed dat hij dat leert; maar wij kunnen toch niet alles leren wat de arts leert, en bovendien wat de jurist, de schilder enzovoort leert? Dat kunnen we immers niet? - Zeker, dát kunnen we natuurlijk niet; maar we behoeven op al die gebieden ook niet creatief te zijn, we moeten slechts tot beoordelen in staat zijn. We moeten in staat zijn, de deskundigen hun werk te laten doen, maar hun vakkennis te beoordelen. Zoiets leren we niet, maken we ons niet eigen, door op alle specialismen werkelijk in te gaan. We leren het door ons verstand en onze oordeelskracht te ontwikkelen. Dat kan echter nooit gebeuren vanuit de materiële kennis van de afzonderlijke specialismen, maar uit een veelomvattend spiritueel inzicht.

Geesteswetenschap moet het centrale inzicht zijn, want de geesteswetenschap zal niet alleen de samenhangen in de ontwikkeling van de mens duidelijk maken, zij zal door haar denkwijze tevens het gezonde verstand in ons ontwikkelen, dat tegenwoordig uit grotere diepten geput moet worden dan in de Grieks-Romeinse of vierde na-atlantische cultuurperiode noodzakelijk was. De voor de geesteswetenschap noodzakelijke wijze, begrippen en denkbeelden te ontwikkelen, verschilt van de normale wetenschappelijke werkwijze. Zij stelt ons niet in staat een autoriteit op het een of andere vakgebied te worden, maar zij geeft ons wel oordeelsvermogen. En waarom dat zo is zullen de mensen steeds beter inzien. Want er bestaan geheimzinnige krachten in de menselijke ziel en die geheimzinnige krachten, die mysteriekrachten, zullen onze ziel met de geestelijke wereld verbinden als we ons in de geesteswetenschap verdiepen. Daardoor blijken we dan, als we geconfronteerd worden met een deskundige op een bepaald gebied, ons eigen oordeel te kunnen vormen. Weliswaar zullen we niet de kennis van de betreffende deskundige hebben, maar we zullen kunnen beoordelen wat hij aan de hand van zijn weten in een concreet geval doet.

Hier moeten we speciaal de nadruk leggen op het feit, dat de geesteswetenschap niet alleen de taak heeft de mensen te onderrichten, maar dat ze hen in staat moet stellen te oordelen. Dat wil zeggen dat ze hun pas de mogelijkheid tot vrijheid van denken geeft, dat ze de onafhankelijkheid van denken in hen bevordert. De geesteswetenschap maakt geen medici van ons, maar zij stelt ons in staat om datgene wat door de medici in de openbaarheid komt te beoordelen, als we ons op de juiste wijze in de geesteswetenschap verdiepen. Als wat ik nu bedoel eenmaal begrepen wordt, dan zal de mensheid heel veel van de gezondmakende krachten van het vijfde na-atlantische tijdperk gaan begrijpen. Wat ik eigenlijk bedoel is, dat geesteswetenschap het menselijk verstand dusdanig zal omvormen, dat de mens tot oordelen in staat wordt gesteld en dat de kracht van het verstand uit zijn zieleven vrij komt. Dan pas kan hij vrijheid van denken verwerven.

Als ik me nu enigszins figuurlijk mag uitdrukken, dan zou ik deze gedachte nog eens in een imaginatieve vorm willen gieten. We horen in de geesteswetenschap over de werkelijke geestelijke wereld, over de concrete geestelijke wereld, over de wezens van de elementen, die ons omringen; we horen over de hiërarchieën, over Angeloi, Archangeloi enzovoort. De wereld wordt voor ons bevolkt met concrete geestelijke inhouden of met spirituele krachten en spirituele wezens. De wezens die in geestelijke werelden leven zijn niet onverschillig voor wat we over hen weten! In de vierde na-atlantische cultuurperiode waren ze daar nog vrij onverschillig voor, maar in de vijfde periode is dat al niet meer zo. Het is nu alsof hun geestelijk voedsel onttrokken wordt, als de mensen op aarde niets van hen weten. De geestelijke wereld staat beslist in verbinding met de fysieke aardewereld. Dat zult u het best begrijpen, als ik u iets zeg wat u nu misschien nog paradoxaal zal toeschijnen, maar wat eenvoudig waar is. En ofschoon er veel dingen zijn die nog niet gezegd kunnen worden, er zijn toch bepaalde waarheden die nu al uitgesproken moeten worden, omdat de mensen niet zonder die waarheden mogen leven.

Ziet u, voor de hier op aarde levende mensen is het een juist gezichtspunt, te zeggen: met het Mysterie van Golgotha heeft de Christus zijn intrede gedaan in het aardeleven en sedertdien is hij in het aardeleven aanwezig. En vanuit een zeker gevoelsstandpunt kunnen we het als een geluk voor het aardeleven beschouwen, dat de Christus hier aanwezig is. Maar bekijkt u het eens vanuit het standpunt van de Angeloi; en dat standpunt is geen uitvinding van mij, maar een standpunt dat de echte occulte onderzoeker als een realiteit aanschouwt. Bezie het eens vanuit het standpunt van de Angeloi. Die hebben in hun spirituele sfeer iets heel anders beleefd: die hebben het omgekeerde beleefd! De Christus is uit hun sfeer naar de mensen gegaan en heeft hun sfeer verlaten. Zij moeten tot zichzelf zeggen: de Christus heeft door het Mysterie van Golgotha onze wereld verlaten. Dit is een reden om evenzo treurig te zijn, als de mensen, voorzover ze in het fysieke lichaam leven, het als heilzaam ervaren dat de Christus bij hen is gekomen. En dat is ook een reële gedachtengang, en wie de geestelijke wereld werkelijk kent, weet dat er maar één

verlossing voor de Angeloi bestaat, en wel dat de mensen beneden op aarde in hun fysieke lichamen met de Christusgedachte leven en dat die Christusgedachte sedert het Mysterie van Golgotha als een licht naar de Angeloi omhoogstraalt. De mensen zeggen: De Christus is in ons binnengetrokken en we kunnen ons zo ontwikkelen, dat hij in ons zal leven. 'Niet ik, maar de Christus in mij.' Maar de Angeloi zeggen: De Christus is uit ons binnenste, uit onze sfeer weggegaan en hij glanst in de Christusgedachten van de afzonderlijke mensen naar ons omhoog als evenzovele sterren; daar herkennen we hem weer, daar straalt hij sedert het Mysterie van Golgotha.

Er is een reële relatie tussen de geestelijke wereld en de wereld van de mensen. En die reële relatie komt ook tot uitdrukking in het feit dat de wezens die de geestelijke wereld buiten ons bewonen met welgevallen, met voldoening kunnen kijken naar wat we over hun wereld denken. Zij kunnen ons slechts dan helpen als we gedachten over hen kunnen hebben, al zijn we dan ook nog niet zo ver dat we de geestelijke wereld helderziende aanschouwen. Zij kunnen ons helpen als we weet van hen hebben. Als we de geesteswetenschap bestuderen, krijgen we hulp uit de geestelijke wereld. Het zijn niet alleen de dingen die we leren, de inzichten, het zijn de wezens uit de hogere hiërarchieën zelf, die ons helpen als wij weet van hen hebben. Als we dus voortaan in de vijfde na-atlantische cultuurperiode tegenover 'deskundigen' komen te staan, dan is het voor ons een zegen als we niet alleen op ons eigen menselijk verstand kunnen bouwen, maar dat dergelijke wezens in ons verstand kunnen werken doordat we weten dat ze er zijn. Zij stellen ons in staat te oordelen als we tegenover een 'deskundige', een 'autoriteit' staan. De geestelijke wereld helpt ons. We hebben haar nodig, we moeten weet van haar hebben, we moeten haar welbewust leren kennen. Dit is het derde wat er moet komen in het vijfde na-atlantische tijdperk.

Het eerste is *sociale mensenkennis*, het tweede is het verwerven van *vrijheid van denken*, het derde is het *levende weten van de geestelijke wereld* door middel van de geesteswetenschap. Deze drie dingen moeten de grote, reële idealen zijn voor het vijfde na-atlantische tijdperk. Op het gebied van het maatschappelijke leven moet er sociale mensenkennis komen; op het gebied van godsdienstige en andere samenlevingsvormen van zielen vrijheid van denken, en op het cognitieve gebied moet er spiritueel inzicht komen. Sociale mensenkennis, vrijheid van denken ~ spiritueel inzicht - dat zijn de drie grote doelstellingen, impulsen van het vijfde na-atlantische tijdperk. Zij moeten richting geven aan onze ontwikkeling, want zij zijn de juiste leidsterren voor onze tijd.

Sommige mensen voelen intensief dat zoiets noodzakelijk is, vooral dat het samenleven van de mensen op een andere manier moet gaan plaatsvinden dan nu het geval is, dat er andere inzichten moeten komen. Maar de laatste consequenties onttrekken zich of aan de goede wil, of aan het inzicht van de mensen. Dat kunnen we nu juist zien aan de verhouding die sommige mensen hebben tot het streven van

de geesteswetenschap of anthroposofie. Daarvoor hoeven we nog niet eens te denken aan boosaardige belasting van de geesteswetenschap, theosofie of anthroposofie of aan, om welke reden ook, kwaadwillige, vijandige reacties op de geesteswetenschap. We kunnen denken aan eerlijke bedoelingen die immers in de huidige mensheid in voldoende mate aanwezig zijn, eerlijke bedoelingen die er naar streven impulsen in de mensheid te scheppen, die in de zelfde richting liggen als de juiste impulsen voor het vijfde na-atlantische tijdperk. Bedenk eens hoeveel hervormingsgezinde mensen er op de meest uiteenlopende gebieden optreden, hoeveel maatschappelijk voelende dominees of andere predikanten, en ook sociaal voelende sprekers uit niet-theologische of niet-religieuze kringen er te beluisteren zijn. Hoe vaak zijn deze mensen niet beziel met de allerbeste bedoelingen! Wat een goede wil leeft er bij al die mensen. Iets wil hen in de richting leiden, waarin het leven in onze tijd wil gaan.

Er is veel goede wil voorhanden en op dit moment willen we ons alleen bezighouden met wat er bij goedwillendheid kan gebeuren en niet bij kwaadwilligheid. Als die goede wil namelijk alleen resulteert in algemene frasen, al worden die dan door nog zo warme gevoelens gedragen, dan is dit onvoldoende, zolang het inzicht dat alleen uit de geesteswetenschap kan komen niet gaat leven, zodat de drie grote reële idealen in vervulling kunnen gaan: sociaal inzicht, sociale mensenkennis; vrijheid van denken; geestelijk inzicht. Afgezien van de kleine groep mensen die elkaar in de geesteswetenschappelijke wereldbeschouwing hebben gevonden, is het inzicht van de hedendaagse mensheid echter nog niet eens begonnen zich in die richting te ontwikkelen.

We kunnen tegenwoordig menig voorbeeld van edel inzicht in deze richting ontdekken. Ik wil u daarvan een voorbeeld geven. Zogenaamd door toeval, maar in werkelijkheid door karma ontdekte ik in een etalage een boekje, waarvan de titel op de een of andere manier indruk op me maakte, zodat ik het kocht. Het ging over de moderne mens, over wat die mens zoekt en wat hem bij het opgroeien beïnvloedt. De schrijver beschreef de vele dingen in de moderne wereld, de wereld om ons heen, waarbij de moderne mens gebaat is, waardoor zijn leven gemakkelijker wordt; verder hoe plezierig zijn leven is onder invloed van bepaalde gemakken die de moderne energievoorziening hem verschaft. Maar dan legt hij nog eens duidelijk de nadruk op het feit dat de mens weliswaar in een sneller, onrustiger tempo terecht is gekomen dan in vroeger tijden het geval was, maar dat zijn leven ook rijker is geworden. Hierop legt hij met een zekere vreugde, met een zekere innigheid de nadruk. Aan de hand van in het oog lopende geestelijke verschijnselen van onze tijd beschrijft de auteur hoe veel beter de moderne mens er aan toe is vergeleken met het doffere, treurigere, meer instinctmatige leven van vroegere tijden. Dan beschrijft hij op de juiste wijze de eerder door mij aangeduide moeilijkheden van het vijfde na-atlantische tijdperk. Maar hij ziet niet in, dat die nu juist uit die eigenschappen van het vijfde na-atlantische tijdperk en zijn taak - de vorming van de

bewustzijnsziel - voortkomen. Dat ziet hij niet helder en duidelijk in. En dat is nu juist waar het op aankomt. Maar zijn ziel staat wijd open voor de moeilijkheden van onze tijd. Hij schrijft: 'Wat merkwaardig, dat we bij het beschrijven van de innerlijke ontwikkelingsgang van onze tijd konden uitgaan van de levensvreugde, van de levenslust. En aan het eind van deze beschouwing moeten we over diepgaande, innerlijke zielenood spreken. Wat we hier in het klein beleven, maakt onze tijd in het groot door.' De schrijver bedoelt met 'in het klein' zijn woonplaats. 'Een onvergelykelijke mate van cultuur, een levensontplooiing in kracht en schoonheid, zoals er nauwelijks ergens anders in de geschiedenis voorkomt, en tegelijkertijd een opkomende psychische nood die hele lagen van de bevolking treft.'

En nu, nadat hij op deze wijze de situatie juist heeft beschreven, bespreekt hij de verschillende mogelijkheden om nu niet bij een hulpeloze beschrijving van de psychische nood te blijven staan, maar om te ontdekken hoe de impulsen van de hedendaagse mensheid in de juiste banen kunnen worden geleid. Als een van deze mogelijkheden beschrijft hij nu ook wat hij theosofie noemt, zoals hij de theosofie heeft leren kennen. Onder de vele vijandig gezinde mensen vinden we hier dus iemand die de theosofie welwillend tegemoet treedt, vol goede wil haar werkelijk te leren kennen, iemand die zich er mee bezig heeft gehouden en die dus voor ons doel in aanmerking komt. Het is echt niet een gril dat ik dit bespreek, het is werkelijk van groot belang dat we ons ook met zulke positieve samenhangen tussen de geesteswetenschap en de buitenwereld bezighouden.

Nadat de schrijver heeft besproken, wat de mystiek, die nog niet doordringt tot de 'mystiek', wil bijdragen aan een verdieping van het leven, aan het bestrijden van de zielenood, zegt hij: 'Naast de mystiek staat de theosofie. Sommige mensen zien in haar slechts een verschijnsel, dat er op uit is surrogaten in plaats van beproefde krachten te gebruiken, of zij zien er een neiging tot syncretisme en eclecticisme in' - dus tot een versmelting van allerlei godsdienstige opvattingen en wereldbeschouwingen. Mensen die niet nader op de geesteswetenschap willen ingaan, beweren immers dat zij bestaat uit opgewarmd gnosticisme, enzovoort. Maar deze man gaat een stap verder. Hij zegt dus: de mensen 'die in de theosofie slechts een neiging tot syncretisme en eclecticisme naar eigen smaak zien en haar op één hoop gooien met minder zuivere verschijnselen van deze tijd, met bijgeloof, spiritisme, spoken zien, symbolisme en dergelijke door hun geheimzinnigheid prikkelende spirituele spelletjes, hebben ongelijk. Het zou onrechtvaardig zijn, de in deze beweging tot uitdrukking komende innerlijke betrekkingen en waarden te willen miskennen.'

We hebben hier dus een welwillend mens voor ons. Hij zegt: 'We moeten hen, tenminste de mensen uit de kring rond Steiner, eerder proberen te begrijpen als een religieuze beweging onder onze tijdgenoten, die weliswaar niet oorspronkelijk, maar slechts syncretistisch van aard is, maar toch gericht op de grondslag van al het leven.' - Ik hoop, dat hij ook nog de oorspronkelijkheid zal inzien, die man, nadat hij zoveel goede wil heeft getoond. 'We mogen haar zien als een beweging tot

bevrediging van de menselijke belangstelling voor het bovenzinnelijke en daarmee als een uitgroeien boven het aan het zintuiglijke klevende realisme; we mogen er vooral een beweging in zien, die de mensen ertoe aanzet zich te bezinnen op de morele problemen waarvoor zij zich geplaatst zien en die gericht is op een door nauwgezette zelfopvoeding voortgebrachte innerlijke wedergeboorte.'

Zoals ik al zei is het niet een gril van mij om dit voor te lezen; als we bedenken wat er anders over anthroposofie wordt gezegd is het niet bepaald onbelangrijk voor ons, ook zulke beoordelingen te leren kennen. - 'Het is al voldoende om Steiners inleidende boek over de theosofie te lezen, om te merken hoe ernstig de mens hier wordt aangespoord te werken aan zijn morele loutering en zelfopvoeding. Verder is zij in haar op het bovenzinnelijke gerichte beschouwing een reactie op het materialisme; overigens' - en nu komt iets, waarop ik u verzoek speciaal te letten - 'verliest zij hierbij gemakkelijk de werkelijkheid uit het oog en verdwaalt zij in hypothesen, in helderziende fantasieën, in een rijk der dromen, zodat zij niet meer genoeg kracht overhoudt om invloed uit te oefenen op de werkelijkheid van het individuele en sociale leven. Maar toch willen en moeten we de theosofie als een corrigerend verschijnsel in de eigentijdse ontwikkeling zien.'

Het enige wat de schrijver dus niet bevalt, is eigenlijk het opstijgen naar spiritueel inzicht, naar concreet, reëel spiritueel inzicht, dat wil zeggen hij wil graag hebben wat er ook volgens hem aan impulsen voor een morele perfectionering van de mens uit de theosofie kan voortkomen, maar hij ziet nog niet in dat dit in het vijfde na-atlantische tijdperk alleen uit een werkelijk concreet spiritueel inzicht kan voortkomen. Hij kent de wortels niet. Hij wil de vruchten bezitten zonder de wortels. Hij ziet het verband niet. Juist deze man is bijzonder interessant, want ofschoon hij zoals we gezien hebben mijn boek *Theosofie* vol toewijding heeft bestudeerd, ziet hij helemaal niet in dat het ene niet zonder het andere kan bestaan. Hij wil het boek graag onthoofden en toch het lichaam houden, want hij beschouwt dat lichaam nog als iets waardevols.

Dit naar aanleiding van wat ik daarnet voor u beschreef. De mensen begrijpen wel dat sociaal inzicht en vrijheid van denken noodzakelijk zijn; maar dat het derde, het spirituele inzicht de basis moet vormen voor ons vijfde na-atlantische tijdperk, dat willen ze nog niet inzien. Daar kunnen ze nog niet toe komen. Het is een van de belangrijkste taken van de geesteswetenschappelijke wereldbeschouwing, ook daarvoor begrip te wekken. Vaak noemen de mensen het opstijgen naar de geestelijke wereld fantastisch. Zij zien nu eenmaal niet in, dat het verlies van de kennis van de spirituele wereld juist het materialisme en het daarmee samengaande gebrek aan sociaal inzicht en het hele materialistische leven en de materialistische levensovertuiging van de tegenwoordige tijd heeft voortgebracht. Juist bij de goedgezinde mensen moeten we nagaan hoe moeilijk het tegenwoordig is, de noodzakelijkheid van een concrete geestelijke wereld te erkennen. We moeten daarom

des te meer ons best doen, begrip te ontwikkelen voor impulsen als waarover ik vandaag heb willen spreken.

Het boekje waarover ik heb gesproken heet *Die Gedankenwelt der Gebildeten. Probleme und Aufgaben*¹. Zoals gezegd, ik zag het 'toevallig' in een etalage liggen. Het is al in 1914 in Hamburg verschenen en het verbaast me eigenlijk, dat in de tussentijd niemand uit onze kring het heeft opgemerkt. Want na alle beledigingen en spot die onze beweging heeft moeten verduren, zou het toch ook noodzakelijk zijn om aandacht te besteden aan deze eerlijke poging onze wereldbeschouwing te begrijpen, want we kunnen er uit leren met wat voor moeilijkheden iemand ook nu nog moet kampen, die eerlijk zijn best doet inzicht in onze wereldbeschouwing te ontwikkelen.

Met de voordracht van vandaag heb ik willen aantonen welke de drie grote idealen moeten zijn, de concrete idealen voor het vijfde na-atlantische tijdperk: *sociale, concrete mensenkennis; vrijheid van denken; spiritueel inzicht*. Deze drie concrete idealen moeten in de toekomst de wetenschap in de juiste richting sturen. Zij moeten het leven louteren en zuiveren, moeten aan de moraliteit de juiste impulsen geven en voor de moderne mensheid verstrekkend oriënterend en richtinggevend worden en het leven doordringen en bevorderen. Maar aan de beide eerste eisen, het ontwikkelen van sociaal inzicht en vrijheid van denken kan niet worden voldaan, als het spirituele inzicht er niet als derde bij komt, want er moet bewustzijnsziel ontwikkeld worden. De bewustzijnsziel heeft als hoogste trap immers al het geestzief, dat in de zesde na-atlantische cultuurperiode aangelegd moet worden. Dat geestzief zal niet kunnen worden ontwikkeld, als het innerlijk zelfstandig worden van de mens niet wordt voorbereid en dat kan alleen bereikt worden door de ontplooiing van de bewustzijnsziel.

Bij ons geesteswetenschappelijk streven moeten we er steeds rekening mee houden, dat wat we als abstracte waarheden beschouwen, in werkelijkheid toverkracht bezit, die we slechts behoeven te verlossen om helder licht op alle leven te doen schijnen. En op welke plaats in het leven een mens ook staat, of hij wetenschappelijk onderlegd is of op praktisch gebied zelfs maar het geringste werk verricht: Als het de mens lukt om op zijn eigen gebied tot leven te wekken wat we in onze bijeenkomsten als abstracte waarheden in ons opnemen, dan zal hij op de juiste wijze meewerken aan de grote opgaven van onze tijd. Dan zal blijmoedigheid haar intrek nemen in de mensenzief, blijmoedigheid die niet slechts oppervlakkige vrolijkheid is, maar die tegelijkertijd met de levendragende, onze krachten versterkende ernst verbonden is, die ons niet alleen het leven wil doen genieten, maar die van ons bekwame werkers maakt.

¹ Die Gedankenwelt der Gebildeten. Probleme und Aufgaben. Lezing gehouden op het 37e Congres voor evangelisatie in Hamburg op 23 september 1913 door Dr. Friedrich Mahling.

In die zin zullen de drie aangehaalde concrete sociale en inzicht-idealen in het vijfde na-atlantische tijdperk de bewustzijnsziel ook de mogelijkheid bieden, op een nieuwe manier het Mysterie van Golgotha te begrijpen en de Christus in zich op te nemen; want we moeten een reële band aanknopen met de geestelijke wereld en leren hoe ook zij is betrokken bij de centrale impuls van de aardeontwikkeling, de Christus-impuls. De Christus-impuls zal voor ons pas die centrale gebeurtenis worden onder invloed van de gedachten, die uit de geestelijke wereld tot het aardebestaan kunnen dóórdringen. Want sedert het Mysterie van Golgotha kunnen in de mensenzielen gedachten opflitsen, die, zoals ik al voor u heb uiteengezet, zelf als heldere sterren omhoog kunnen stralen naar de wereld van de Angeloi, die de Christus uit hun sfeer verloren hebben om hem op deze wijze uit de sfeer van het mensendenken terug te ontvangen.

Neen, geestelijk inzicht is niet iets wat als fantasie mag worden beschreven; geestelijk inzicht is het inzicht dat de mens er naar doet streven, invloed uit te oefenen op die werkelijkheid, van waaruit de psychische nood, die noodzakelijkerwijs gepaard gaat aan het vijfde na-atlantische tijdperk, kan worden genezen. Dit wilde ik u vandaag zeggen. Hopelijk zien wij elkaar over niet te lange tijd terug in deze stad. Ik hoop dat we tot die tijd in gedachten goed zullen samenwerken en in de geest van onze beweging ook hier verder zullen werken.